

Yeni termin söz və ifadələrin alınmasında tərcümənin rolu

Fatma Əliyeva
ADPU, Xarici Dillər Mərkəzi
fatma.aliyevaa@mail.ru

Xülasə

Müxtəlif dil sistemləri ilə tarixən təmasda inkişaf edən ədəbi dilimizin müasir səviyyəsinin təhlili göstərir ki, əcnəbi termin-sözlər arasında ingilis sözləri xeyli artmışdır ki, bu da müasir ingilis dilinin qloballığı ilə xarakterizə olunur.

Bu məqalədə də yeni termin-söz və ifadələrin alınmasında tərcümənin rolu şərh edilmişdir.

Alınmaların lüğətlərdə verilməsi onların tərcüməsi üçün maneə ola bilməz. Buna görə də məhz tərcümə fəaliyyəti dilimizin lüğət tərkibinin zənginləşməsi yönündə fəal rol oynayır və ingilis dili vasitəsilə dilimizə keçmiş yeni termin-sözlərin mənasının başa düşülməsi baxımından önəmlidir.

Tərcümədə ingilis dili və ingilis mənşəli termin-sözün adekvatlığını təmin etmək üçün Azərbaycan dilinin norma və qaydalarına maksimum əməl olunmalıdır. Alınma termin-sözün tərcüməsi zamanı onun hərfi mənası deyil, leksik mənası əsas götürülməlidir.

Açar sözlər: termin, alınma sözlər, lüğət, tərcümə, dövrü mətbuat

Роль перевода в усвоении новых терминов и выражений

Фатма Алиева

Резюме

Анализ современного уровня нашего литературного языка, который исторически развивается в контакте с различными языковыми системами, показывает, что количество английских слов среди иностранных терминов значительно увеличилось, что характерно для глобализации современного английского языка.

В этой статье также объясняется роль перевода в освоении новых терминов и выражений.

Наличие квитанций в словарях не должно быть препятствием для их перевода. Следовательно, именно переводческая деятельность играет активную роль в обогащении словарного запаса нашего языка и важна с точки зрения понимания значения новых терминов, которые вошли в наш язык через английский. Чтобы обеспечить соответствие английского

языка и терминов английского происхождения при переводе, необходимо в максимальной степени соблюдать нормы и правила азербайджанского языка. При переводе производного термина следует учитывать его лексическое, а не буквальное значение.

Ключевые слова: термин, слова, перевод, периодические издания.

The role of translation in the acquisition of new terms and expressions

Fatma Aliyeva

Summary

The analysis of the modern level of our literary language, which develops historically in contact with different language systems, shows that the number of English words among foreign terms has increased significantly, which is characterized by the globalization of modern English.

This article also explains the role of translation in acquiring new terms and expressions.

Providing receipts in dictionaries should not be an obstacle for their translation. Therefore, it is the translation activity that plays an active role in enriching the vocabulary of our language and is important in terms of understanding the meaning of new terms that have entered our language through English. In order to ensure the adequacy of the English language and terms of English origin in the translation, the norms and rules of the Azerbaijani language must be followed as much as possible. When translating a derivation term, itsn't literal meaning, its lexical meaning should be taken into account.

Keywords: term, derivations, dictionary, translation, periodicals

Aktuallıq. Tədqiq edilən mövzunun aktuallığı ondadır ki, çoxsaylı əcnəbi sözlərin alınması prosesində tərcümə meyarları müəyyənləşdirilir, alınma termin-sözlərin mənimsənilməsində tərcümənin rolu açıqlanır.

Dövri mətbuat dilində işlənən alınma və əcnəbi termin-sözlərin araşdırılmasında, onların linqvistik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsində və tərcümə olunmasında əsas məqsəd aşağıdakılardır:

1. dövrü mətbuat dilində işlənən ingilis mənşəli və ingilisdilli sözlərin dilimizin lüğət tərkubində yerini müəyyənləşdirmək

2. mətbuat vasitəsilə yazılı və şifahi nitqimizə keçən əcnəbi söz və alınmaların keçid və kütləvilik qazanması səbəblərini göstərmək.

3. kütləvi informasiya vasitələrində ən çox işlənən yeni termin-sözlərin əmələ gəlməsində sybyektiv amilləri açıqlamaqla, dilimizin leksik qatı üçün

yeni olan bu sözlərin yeni siyahısı-ideoloji mənalarnı cəmiyyətin qəbul etdiyi təfəkkür baxımından qiymətləndirmək

4. mətbuat dilində işlənən beynəlmiləl termin-sözlərlə və orta əcnəbi sözlərin fərqli xüsusiyyətlərini təhlil etməklə, onların anlaşılması, başa düşülməsi problemlərini aradan qaldırmaq yollarını göstərmək

5. ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni sahələrə aid ingilisdilli və ingilis mənşəli sözlərin alınması və mənimsənilməsi prosesində tərcümənin rolunu göstərmək.

Annotasiya. Yeni alınmaların lüğətlərdə verilməsi onların tərcüməsi üçün maneə ola bilməz. Buna görə də məhz tərcümə fəaliyyəti dilimizin lüğət tərkibinin zənginləşməsi yönündə fəal rol oynayır və ingilis dili vasitəsilə dilimizə keçmiş yeni termin-sözlərin mənasının başa düşülməsi baxımından önəmlidir. Tərcümədə ingilis dili və ingilis mənşəli termin-sözün adekvatlığını təmin etmək üçün Azərbaycan dilinin norma və qaydalarına maksimum əməl olunmalıdır. Alınma termin-sözün tərcüməsi zamanı onun hərfi mənası deyil, leksik mənası əsas götürülməlidir.

Metod. Məqalədə müqayisəli və təsviri metod tətbiq edilmişdir.

Giriş. Tərcümənin həm sosial əhəmiyyəti, həm də həcmi artmaqdadır. Təsədüfi deyil ki, siyasi, iqtisadi, texniki, hüquqi və s. kimi elmlərə aid olan mətnlərdə termin-söz və ifadələrin tərcüməsi tərcümənin sosial dəyərini bir qədər də artırır.

Bugünkü reallıqlar bizi dövrü mətbuatda, reklam-informasiya materiallarında işlənən ingilisdilli termin-söz və ifadələrin tərcüməsinə daha diqqətlə və dəqiqliklə yanaşmağa məcbur edir. Müasir dövrdə istifadə olunan, xüsusən də dövrü mətbuatda və reklam-informasiya materiallarında işlənən ingilis mənşəli sözlərin yerli-yerində düzgün istifadə olunması mətbuatda və reklam işlərində işləyən şəxslərin öz işlərinə biganə yanaşmasının nəticəsidir. Dünya ölkələri ilə ayaqlaşmaq üçün bizim dilə keçən, xüsusən də müasir dövrdə termin-sözlərin mənalrı, işlənmə yeri və tərzı, prinsipləri düzgün araşdırmalı və müxtəlif mənə çalatları dəqiqliklə öyrənilməlidir. Dilə yeni qədəm qoyan sözlərin müxtəlif sahələrdə işlənməsi həqiqətdir. Buna görə də ilk növbədə mətbuatda, reklam-informasiya mərkəzlərində lüğət təşkil olunmalıdır. Onların yeni istifadə etməyə başladıkları sözün mənşəyini, mənə çalarlarını, prinsipləri araşdırmalı, sözə yiyələnməli və ondan sonra mənası açıqlanmaqla istifadə olunmalıdır.

İngilis mənşəli, ingilis dilli termin-sözlərin tərcüməsi zamanı tərcüməçi sözlərin mənşəyini, mənə yükünü, onun ingilis dilindəki sinonimlərini və işlənmə məqsədini dəqiqləşdirdikdən sonra Azərbaycan dilində uyğun qarşılığını verməlidir. Bu zaman aşağıdakı ümumi prinsiplərin nəzərə alınması məqsədəuyğun hesab edilir:

1. Sözün və ya ifadənin cümlədəki məqsədi;

2. Tələbatçının xüsusiyyəti;

3. Əsldə (orijinalda) ifadə olunan sözün və yaxud ifadənin linqvistik xüsusiyyəti.

Orijinalda olan fikrin düzgün və dəqiq verilməsi və ya ötürülməsi zamanı təkcə sözün və ya ifadənin qarşılıqlı variantını tapmaq kifayət deyildir. Burada tərcüməçi həmin söz və ifadələrin qrammatik, orfoqrafik, fonetik, qrafik, leksik-semantik əlamətlərinə diqqət yetirməli, mənbə dilin üslubi xüsusiyyətlərini də nəzərə almalıdır. Tərcümə dəqiq və dolğun ifadəni sevdir, bir dildən başqa dilə ötürülən fikri, ifadəni, sözü tərcümə edilən dilin bütün normaların uyğunlaşdırmaq tərcümənin nə qədər çətin proses olduğunu göstərir.

Bu qəbildən yanaşsaq, son illər mətbuat dilində yer alan çoxsaylı yeni termin-söz və ifadələrin mənimsənməsi və alınması prosesində, onların yeni mənə çalarlarının meydana çıxmasında tərcümənin bir baş rolunu var.

Tərcümənin əsas çətinlikləri və ümumiyyətlə, tərcümə fəaliyyətinin təbiətindəki problemlər sürətlə artmaqdadır və bu hər şeydən əvvəl, tərcümə olunan dilin quruluşu və üslub qaydaları ilə şərtlənən vəzifələrdən irəli gəlir. Dövrü mətbuatda daxil olan ingilis mənşəli və ingilis dilli yeni termin-söz və ifadələrin tərcümə olunması nəinki geniş oxucu auditoriyasında, çox vaxt dil profilli fakültələrdə də dolaşılıq yaradır. Xüsusilə ingilis dilinin termin-söz və ifadələrinin ans dilimizdəki münasib ekvivalentləri ola-ola bunlardan istifadə olunmaması təəssüf doğurur. Səbəblərdən biri tərcümə və tərcüməçilik fəaliyyətinə qeyri-peşəkar münasibətlərin adıləşməsidir. Tərcüməçinin məqsədi nə tərcümə etməyi seçməkdə deyil, necə tərcümə etməkdən ibarətdir. Tərcümə zamanı bir dil vasitəsilə başqa dildə olan, artıq stilistik cəhətdən formalaşmış məzmunu vermək istərkən-forma ilə məzmunun dialektik birliyi meydana çıxır.

Tərcümə üzərində işləyən şəxs ciddi olaraq dərk etməlidir ki, onun vəzifəsi yalnız orijinalın məzmununu saxlamaq və ona dilin qrammatikasına əsasən sözlərin bir-birinin ardınca düzərək tərcümə etmək deyil, tərcümə olunan əsərin əslini verməkdən ibarətdir.

Məlumdur ki, müxtəlif illərdə müxtəlif semantik sistemlər vardır və şübhəsiz, bu faktın özü tərcümə zamanı çoxsaylı çətinliklərin meydana gəlməsi mənbəyidir. Hər şeydən öncə, yeni-termin sözlərin tərcüməsi zamanı aşağıdakı çətinliklər yaranır.

a) Leksik çətinliklə.

Bu zaman mənbə dildən gələn bir çox dil vahidlərinin tərcümə olunana dildə (obyekt dilə) müvafiq ekvivalentləri olmur.

b) Üslub çətinlikləri.

Elə söz və ifadələr, söz birləşmələri olur ki, onların tərcümə olunan dilə hər hansı bir variantla ifadə edilməsi məhdudlaşır. Sözün düşdüyü vəziyyət onun çalarlarını tapmağı çətinləşdirir.

c) Qrammatik çətinliklər.

Bəzən dillərdən birinin bu və ya digər qrammatik vasitəsi olmur. Əlbəttə, tərcümənin predmeti konkret mətn və nitqdır. Tərcümə zamanı mütləq mənbə dildə ifadə olunan söz və ifadələrin, yaxud mətnin mənasını başa düşmək lazımdır. Bu zaman tərcümə olunan söz və ifadələr, mətnlər semantik itkilərə məruz qala bilər, lakin çalışmaq lazımdır ki, bu minimum həddə olsun. Tərcümənin ən müvafiq variantları seçilib ifadə edilməlidir. Əlbəttə, konkret halda ingilis dilindəki söz və ifadələrin, terminlərin yüz faizlik ekvivalentlərini verməkdə mümkün deyil.

Son illər nəinki Azərbaycan mətbuatında, eləcə də, dünyanın bir çox kütləvi informasiya vasitələrində marketinq (bazar münasibətlərini öyrənən fəaliyyət sahəsi,) feminizm (qadın hərəkatı, qadınlıq), spid (immün çatışmazlığı xəstəliyinin adı) və.s. sözlərdən geniş istifadə olunur. Bu sözdən yeni anlayış almaq etibarlı ilə neologizmlərdir və əvvəllər belə terminlər mövcud deyildir. Bir qayda olaraq bu tipli sözlər tərcümə olunmur, amma onların izahı vacibdir.

Alınma söz və birləşmələri ilə neologizmləri fərqləndirmək üçün meyarların müəyyən edilməsindən danışmaq olar. Əslində, əcnəbi dildən gələn bütün neologizmlər həm də alınmalar hesab olunmalıdır. Vaxtilə kosmonavt sözü neologizm hesab olunurdu, indi isə kosmonavt sözünə neologizm demək olmaz. Lakin belə bir məntiqi suala cavab verməkdə lazım gəlir: bu və ya digər leksemi, leksik vahidi yeni və alınma söz kimi cəmiyyət, yaxud fərdi şüur qəbul edirmi?

Beləliklə, həm neologizmlərin, həm də ingilis mənşəli termin-sözlərin tərcümə edilməsində əsas çətinliklərdən biri-alınma termin-sözün yeni anlayış kimi, yəni neologizm kimi başa düşülməsi, ikincisi isə əcnəbi termin-sözün yeni mənasının, yeni çalarlarının izahı və yaxud anlamıdır. Əslində tərcüməçiyə anlamı bəlli olan alınma termin-sözünün tərcüməsi sadədir, bu vəzifə həmin termin-sözün monosemantik təbiətini müəyyənləşdirdikdən sonra asanlıqla həyata keçirilir.

Bəzən tərcümə olunan mətnə tərcümə öz başlıca vəzifəsini yerinə yetirə bilmir, yəni iki müxtəlif dil tərəfindən arasında anlamı ünsiyyət rolunu oynaya bilmir. Tərəflərdən biri, yəni mənbə dilin nümayəndəsi mətnə və nitqdə mənsub olduğu xalqın və ya millətin milli-mədəni və mədəni qaynaqlarının aşınmaya uğramasına mane olur, ifadə olunan sözün mətnə qrafik və fonetik xüsusiyyətlərinin saxlanmasını şərtləndirir. Məsələn, community-"komuna", gender-"cender", consolidation-"konsolidasiya", overdraft-"overdraft", reconstruction-"rekonstruksiya" və s. termin-sözlərin tərcüməsi zamanı bu cür çətinliklərlə qarşılaşmaq mümkündür. (3,57) Bu tipli termin-sözlərin Azərbaycancaya tərcümə edilməsindən verilməsi və yaxud qarşı tərəfin təkidiylə eynilə saxlanması tərcüməni və tərcüməçini çətinlik qarşısında qoyur. Əslində bu sözlərin Azərbaycan dilində qarşılıqları vardır: birinci söz, "borlik, cəmiyyət", ikinci "cins, cins mənşə, cins mənsubluğu və s.", üçüncü

"birləşmə, birləşdirmə, möhkəmləndirmə", dördüncü "qısa müddətli bank krediti", beşinci isə "bərpa" kimi verilməlidir.

Beləliklə, mətdaxili termin sözlərin tərcüməsi prosesində iki mərhələ müəyyən olunur:

1. Yeni termin-sözün mətn daxilində mənasının izahı;
2. Mənanın tərcümə vasitəsilə ötürülməsi

İngilisdilli termin-sözlərin tərcüməsinə birinci mərhələnin böyük rolu vardır. İkinci mərhələ sırf texniki məsələdir, bu məsələni tərcüməyə adekvat olan metodlarla həll etmək olar.

Şərti olaraq mənbə dildəki mətdə verilən termin-söz və ifadələri daha yaxşı anlamaq üçün mətni iki yerə bölürük:

1. Dar çərçivəli mətn-mikromətn
2. Geniş həcmli mətn-mikromətn

Mikromətn dedikdə cümlə və yaxud cümlə daxilindəki söz və ifadələr nəzərdə tutulur. Bu məqalədə də əsasən belə mətnlərdə verilən söz və ifadələrin tərcüməsindən söhbət gedir. Buraya linqvistik vahidlər morfemlər daxildir. Makromətn dedikdə bir-birinə tabe olan və olmayan cümlələrin əmələ gətirdiyi mətn nəzərdə tutulur ki, bunun da dəqiq çərçivəsini müəyyənləşdirmək çətindir. Çünki mikromətn cümlələr qrupu, bütöv obraz və yaxud bütöv bir məqalə də ola bilər.

Mikromətnin özünü də şərti olaraq sintaktik və leksik növə bölürük. Sintaktik mikromətn elə bir sintaktik quruluşdur ki, burada həm termin-söz, həm ifadə, həm də söz birləşməsi iştirak edir və tərcümə zamanı bütün bu komponentlərin hər biri nəzərə alınmalıdır.

Leksik mikromətn konkret leksik vahidlərin, söz və ifadələrin birləşməsindən əmələ gəlir ki, burada da tərcümənin əsas prinsipləri gizlənilməlidir. Yəni, mənbə dildəki leksik vahidlər obyekt dildəki leksik vahidlərə uyğunlaşdırılmalıdır.

Sintaktik mikromətn tərcüməçiyə imkan verir ki, yeni termin-sözün hansı nitq hissəsinə mənsub olduğunu müəyyənləşdirsin. Lakin yeni termin-sözün mənasının izahı zamanı əsas rolu leksik mikromətn oynayır.

Nəticə. Yeni termin-söz və ifadələr neologizmlərdən fərqli olaraq, dildəki mövcud söz və morfemlərin bazasında yaranır. Bu söz və morfemlərin təhlili tərcüməçiyə termin-sözlərin mənasının izahında ciddi kömək göstərə bilər. Bunun üçün ingilis dilinin sözdüzəltmə xüsusiyyətlərini bilmək vacibdir. İngilis dilinin sözdüzəltmə xüsusiyyətlərindən biri də dildə mövcud olan yeni alınma termin-sözə əlavə məna verməsidir.

Məsələn, ingilis dilində call sözü "çağırmaq", "adlandırmaq", "çağırış" "telefon zəngi", "toplamaq" və s. mənalarda işlənir. Lakin dünya maliyyə bazarlarında birja məsələlərinin inkişafı ilə bağlı həmin sözün yeni mənası əmələ gəlmişdir və müasir ingilis sözlərində "koll, opsiyon koll"- yəni, qiymətli

kağız təyin olunmuş müddəti razılaşıdırılmış qiymətə almaq hüququ kimi verilmişdir. (8, 86)

Dünyada bank işinin canlanması ilə əlaqədar bu sözün digər mənası - şərtləri pozduğu üçün bankın müştəridən krediti vaxtından qabaq ödəməsini tələb etməsi deməkdir.

Ədəbiyyat

1. Xudiyev N. Tərcümə ədəbiyyatı və ədəbi dilimiz. Bakı, 1991
2. Qasimov M. Azərbaycan dilində terminlər necə yaranır. Bakı, Azərənşr, 1967
3. Nəzərli K. Dövrü mətbuatda ingilis mənşəli sözlər və onların alınmasında tərcümənin rolu. Bakı, 2003.
4. Məmmədov N.A. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində Avropa mənşəli beynəlmiləl sözlər. Avtoreferat, Bakı, 1996
5. Hajiyeva A, Najafli E. Contrastive Lexicology. Bakı, 2010
6. Philip Durkin. Borrowed words: a history of loanwords in English. Oxford, 2015
7. Fennel Barbara A. A history of English: A Sociolinguistic Approach, Oxford and Malden, Blackwell, 2001
8. Словарь иностранных слов. М, Русский язык, 1990
9. Толковый словарь по бизнесу. М, Русский язык, 1996
10. Девид Кристал. Английский язык как глобальный. М. Просвещение, 2001